

๑๑ กลุ่มสาวเมืองพัทลุง
จะไม่หวนคืนพิณนา

พศ.กิตติ์ ต้นไทย

๓๓ หนุ่มสาวเมืองพัทลุง จะไม่หวนคืนพินนา

พศ.กิตติ ตันไถย*

การทำนาของคนเมืองพัทลุงในอดีต

เมืองพัทลุงในช่วงปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นแหล่งผลิตข้าวขนาดใหญ่ของภาคใต้ตอนล่าง โดยปลูกกันมากในพื้นที่บริเวณทุ่งราบศรีชะนา เขตอำเภอเมือง ทุ่งราบปากประ เขตอำเภอควนขนุน และทุ่งราบบางแก้ว เขตอำเภอเขาชัยสน ผลผลิตมีมากมาย จนเหลือบริโภคสามารถส่งไปขายที่เมืองสงขลาได้เป็นอันมาก

อาชีพการทำนาจึงเป็นอาชีพที่สำคัญของผู้คนในเมืองพัทลุง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนิพนธ์บรรยายไร่นาของคนเมืองพัทลุง เมื่อคราวเสด็จประพาสเมืองพัทลุง ใน พ.ศ. 2432 ไว้ว่า

*ผู้ช่วยศาสตราจารย์ไพโรภกรมิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา

“...เมืองพัทลุงมีไร่นาสมบูรณ์มาก เลี้ยงเมืองสงขลาได้ทั้งเมือง คนในเมืองพัทลุงที่จะไม่ทำนาไม่มีเลยเกือบจะหากินอย่างเดียวด้วยเรื่องทำนาทั้งนั้น”

เนื่องจากพื้นที่ของพัทลุง มีความอุดมสมบูรณ์อย่างยิ่ง ห้วยหนองคลองบึง เต็มไปด้วยกุ้ง หอย ปู ปลา ที่ผู้คนสามารถเลือกบริโภคได้ตามใจชอบโดยไม่ต้องซื้อหา ดังนั้นเป้าหมายในการทำนาจึงผลิตเพื่อการยังชีพเป็นสำคัญ ผลผลิตข้าวที่เหลือจากการบริโภคจึงนำไปขาย ชาวนาจึงขาดแรงจูงใจที่จะพัฒนาวิธีการผลิตเพื่อเพิ่มผลผลิตของตน ดังนั้นวิธีการผลิตจึงใช้แรงงานคนในครอบครัว ญาติมิตร แรงงานสัตว์เลี้ยง ในทุกขั้นตอนการผลิต โดยอาศัยน้ำฝนเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตทำให้ชาวนาต้องพึ่งพิงธรรมชาติอย่างเต็มที่ ถ้าปีใดฝนตกต้องตามฤดูกาล ข้าวในนาได้ผลสมบูรณ์ สภาพความเป็นอยู่ของผู้คนก็จะดี ผู้คนจะอยู่เย็นเป็นสุข ถ้าปีใดฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล เช่น ฝนแล้งอย่างหนักทำให้ ชาวบ้ำน้ำ หรือฝนตกมากเกินไป ทำให้น้ำล้น ทำนาไม่ได้ผล ชาวนาก็จะเดือดร้อน ความเป็นอยู่ก็จะขัดสนไปด้วย เกิดโจรผู้ร้ายชุกชุม โดยเจ้าหน้าที่ของรัฐไม่เอาใจใส่ดูแลทุกข์สุขของผู้คนตามหน้าที่

สภาพเช่นนี้ทำให้เกิดความจำเป็นที่ชาวนาในชุมชนจะมีความผูกพันกันอย่างเหนียวแน่น ทั้งในรูปของเครือญาติ การดอง การเป็นเกลอ ให้ความช่วยเหลือและช่วยกันปกป้องทั้งชีวิตและทรัพย์สินของกันและกัน ขาดแทนอำนาจรัฐที่ละเลยการปฏิบัติหน้าที่อย่างจริงจัง

ความผูกพันกันอย่างเหนียวแน่นของผู้คนในชุมชน จะยึดโยงเข้าด้วยกันด้วยสายใยวัฒนธรรม เป็นวัฒนธรรมของความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ความมี “น้ำใจ” ต่อกันมีความเชื่อร่วมกัน และมีจิตวิญญาณเชื่อมโยงระหว่างผู้คนกับความเชื่อนั้นได้อย่างแนบสนิท เห็นได้ชัดในกรณีชาวนา

เชื่อเรื่อง “แม่โพสพ” อย่างลึกซึ้งและศรัทธา ยิ่ง สะท้อนออกมาให้เห็นชัดเจนในพิธีทำ “ขวัญข้าว” เพื่อบูชาแม่โพสพ มีการอัญเชิญ แม่โพสพ มาสถิตย์ใน “ขวัญข้าว” เป็นมิ่งขวัญของชาวนา ซึ่งกลิ่น คงฤทธิ ชาวนา อาวุโส ของอำเภอควนขนุน ได้ขับกล่อมไว้อย่างน่าประทับใจยิ่ง ดังนี้

สิบนิ้วดำเนิน ขอเชิญพี่เลี้ยง ทำดีอยู่เคียง ข้างพระมารดา มธุลี เทวาทังแม่เหล็กกล้าแม่โพสาลี ปลาทองน้ำหน้า นำแม่เสด็จมาจากแถวเทวี ข้าวเหนียวข้าวเจ้า ลิงละ 7 เม็ดสำเร็จโดยดี ขอพระมธุลี นำหน้าแม่กุมมา มาให้ขวัญข้าว เกิดลูกเกิดเต้า เต็มไร่เต็มนา มนุษย์ทั้งหลาย ได้รอดชีวา ด้วยคุณพระมารดา ศักดิ์สิทธิ์เกล้าโดยตรง วันนี้ลูกยา เก็บเกี่ยวเสร็จ แล้วหนา เชิญพระมารดาจับผ้าทองทรง ชักชวนกสิวงศให้ล้อมมา นาง แก้วนางทอง ทองพูนพูนห้อง พวงหวายลูกปลา นั้งข้าวนางป้อม นู่กะดอมแมงดา ทুমพอนโสภา ไยยอย่างดี ซ้อพริ้งซ้อพราว นังอุหลันเต่า ข้าวกรุงที่ พิศเขียวยอดตอง ทองร้องทองรี จุดเทียนเซ้าที่ ข้าวหียข้าวร่าน ข้าวซ้อพริกดำ ทำหอมประจำ ข้าวประแจ้หอมหวาน ข้าวซ้อไม้ไผ่ ไชมดรีน คลาน ดาวเรื่อนั่นจ้าน นางหงส์ส่งรส เหลืองแคง ปรากภูมิเม็ดใหญ่หน้าเซย ทั้งข้าวย่านไซ งอกงามขึ้นไทร รวงใหญ่ไม่หย่อน ปากนกนี้แท้ เพียงแต่งามงอน รวงกองเป็นก้อน เชิดชูดูงาม ข้าวซ้อไซเบ็ด ไชเหียงเรียงเม็ด เต็ดหมายดูเอื้อง ไซ่แมงดาตาย ข้าวกลายแดงเล่า เชิญมาเออะแม่เจ้า ทำขวัญให้สบาย ถึงข้าวกลายฤกษ์ ลูกนี้ก้อยู่มิวาย ข้าวมาเองไซร์ นางพุ่มตลุมโพ เล็บนกกมหาชัย มาแล้วอย่าไป ซ้อกอกดอกโต นางงามข้าวหนัก นายรักทั้งคู่ มะลิซ้อนผู้ อยู่ป่าสงสาร เชิญมาอย่านาน เกิดท่านทั้งคู่ เชิญมาอยู่เม็ด เสด็จมาอยู่รวง มารับเครื่องบวงสรวง ที่ข้าวร้องเชิญ มั่นอยู่ในนา กะเรียกมาไว้ อย่าได้ฉงน ขวัญอยู่ในไร่ ให้มาทุกคนมาสร้าง

กุศล แก่คนจนหนา ให้แม่โพสพ เอื้อยสร้อยเศร้า นึกถึงมารดา ถึงจะเอาไปขาย อย่าให้ขาดราคา ถึงจะเอาไปค้า อย่าให้ขาดทุน นี่เจ้าตัวจะทำบุญ จะแทนคุณพระมารดาให้ยังนาโค แม่โพสพโพ มาโส สาวัง สิริวโย อระหัง อิติมานิ มานิมามา มาเถอะแม่ชัวญเจ้าเอย (ตัวเอนเป็นชื่อพันธุ์ข้าว)

วัฒนธรรมและความเชื่อ เช่นนี้อยู่ในวิถีชีวิตของชาวนาในอดีต เชื่อมโยงจิตใจของชาวนากับอาชีพที่ตนทำอยู่ การทำนาจึงมีความหมาย ไม่เพียงแค่การผลิตเพื่อบริโภคหรือเพื่อขาย แต่เป็นวิถีชีวิตที่เป็นองค์รวม เชื่อมโยงอาชีพ และความเป็นอยู่ของตนกับธรรมชาติและความเชื่อ ซึ่งเป็นมิติลึกซึ้งทางจิตวิญญาณที่ทำให้อาชีพทำนาในอดีตเป็นอาชีพที่มีความหมายพิเศษในประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมไทย ซึ่งสาระและความหมายนี้จะเปลี่ยนไป เมื่อชาวนาผลิตข้าวเพื่อขาย

วิถีชีวิตคนเมืองพัทลุง เมื่อผลิตข้าวเพื่อขาย

ชาวนาเมืองพัทลุง เริ่มผลิตข้าวเพื่อขาย ประมาณต้นทศวรรษ 2470 และผลิตข้าวเพื่อขายอย่างจริงจัง หลังทศวรรษ 2500 แรงผลักดันสำคัญที่ทำให้ชาวนาเปลี่ยนเป้าหมายการผลิตข้าวจากผลิตเพื่อบริโภค เป็นผลิตเพื่อขายมี 2 ประการ ประการแรก เริ่มจากความต้องการส่งบุตรหลานศึกษาเล่าเรียนสูงขึ้น เพื่อเลื่อนฐานะของตนเอง และครอบครัว เพราะเมื่อบุตรหลานเรียนสำเร็จ จะมีหน้าที่การงานที่ดี มีฐานะดีขึ้น ได้รับยกย่องจากคนในสังคม ทำให้วงศ์ตระกูลมีเกียรติยศชื่อเสียงตามไปด้วย ประการที่สอง เกิดจากรัฐบาลประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ใน พ.ศ. 2503 และอีกหลายฉบับในเวลาต่อมา แผนพัฒนาเหล่านี้มุ่งเน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยวัดกันที่

การเพิ่มขึ้นของรายได้ต่อหัวของประชากรภายในประเทศ โดยมีตัวเงินเป็นดรรชนีชี้วัดการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของชาติ และเพื่อให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าว รัฐได้เร่งสร้างความเจริญทางด้านวัตถุ เพื่อเป็นรากฐานของการพัฒนาเศรษฐกิจให้เจริญเติบโตตามระบบทุนนิยม ถาวรวัตถุต่างๆ เกิดขึ้นในท้องถิ่นเพื่อปกป้องบอกถึงความ “ทันสมัย” ตามแบบฉบับของระบบทุนนิยม ไม่ว่าจะเป็นชื่อเขื่อนชลประทาน ไฟฟ้า ถนน วิทยุกระจายเสียง หรือแม้แต่วิทยุโทรทัศน์ สิ่งเหล่านี้ทำให้วัฒนธรรมเมือง ซึ่งมีเจ้าของระบบทุนนิยมทับซ้อนอยู่ แทรกตัวเข้ามาในชุมชนได้เร็วขึ้น วัฒนธรรมเพื่อมุ่งเน้นความเจริญทางด้านวัตถุ วัตถุประสงค์ของคนด้วยความร่ำรวย และแสวงหาวัตถุมาประดับบารมี ซึ่งต้องใช้เงินซื้อทั้งสิ้น เงินจึงแทรกตัวเข้ามาในชุมชนพร้อม ๆ กับค่านิยมในด้านวัฒนธรรมและความเชื่อของชาวนาที่ค่อย ๆ เริ่มเปลี่ยนแปลงไป

การที่ชาวนาต้องการส่งบุตรหลานเรียนหนังสือสูงขึ้น และเริ่มหันไปบริโภคตามวัฒนธรรมเมือง โดยการซื้อหาเครื่องอุปโภค บริโภค เช่น วิทยุโทรทัศน์ หม้อหุงข้าว เตาก๊าซ เป็นต้น ไม่ว่าเพื่อใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน หรือเพื่อแสดงความร่ำรวยของตน ทำให้ชาวนาเริ่มมีความแตกต่างกันทางด้านฐานะและเริ่มแข่งขันกันแสวงหาวัตถุเหล่านี้มาประดับบารมีเพื่อความมีหน้ามีตาในสังคม สิ่งเหล่านี้ต้องใช้เงินซื้อมาทั้งสิ้น เงินจึงกลายเป็นสิ่งจำเป็นและทวีความสำคัญมากขึ้น ทั้งด้านขยายพื้นที่การเพาะปลูก และการปรับเปลี่ยนเทคโนโลยีการผลิต ซึ่งส่งผลกระทบต่อต้นทุนการผลิตวิถีชีวิต และระบบนิเวศน์อย่างมากมาย ซึ่งพอจะกล่าวถึงดังต่อไปนี้

การขยายพื้นที่เพาะปลูก

การขยายพื้นที่เพาะปลูกเพื่อเพิ่มปริมาณการผลิตข้าวเป็นวิธีที่ชาวนาเมืองพัทลุงใช้กันมาตั้งแต่อดีต เพราะมีพื้นที่ที่ยังยกร้างว่างเปล่าอยู่มาก และใช้ประโยชน์ไม่เต็มที่ โดยใช้วิธีการผลิตเช่นที่ผ่านมา คือ ใช้แรงงานในครอบครัว สัตว์เลี้ยง เป็นหลักสำคัญในการผลิต ทำให้ต้นทุนการผลิตต่ำ ดังนั้นเมื่อนำข้าวไปขาย แม้ว่าจะถูกกดราคา ชาวนาก็ยังมีกำไร วิธีชีวิตยังเรียบง่ายและผ่อนคลาย มีทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ปู ปลา สัตว์ป่า ให้เลือกบริโภคอย่างเพียงพอ

การเร่งขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าว เพื่อเพิ่มปริมาณผลผลิต ทำให้พื้นที่เพาะปลูกขยายตัวอย่างรวดเร็ว จาก 479,020 ไร่ ใน พ.ศ. 2500 เพิ่มขึ้นเป็น 492,203 ไร่ ใน พ.ศ. 2503 และ 562,213 ไร่ ใน พ.ศ. 2520 ก่อนจะลดลงเหลือเพียง 406,738 ไร่ ในต้นทศวรรษ 2530 เพราะขายข้าวขาดทุน โดยผลผลิตเพิ่มขึ้นจาก 158,116 ตัน ใน พ.ศ. 2520 และลดลงเหลือเพียง 152,934 ตัน ในต้นทศวรรษ 2530 โดยมีแรงจูงใจที่สำคัญจากราคาข้าวเปลือก 25 เปอร์เซ็นต์ ที่เพิ่มสูงขึ้นอย่างน่าพอใจ จากเกวียนละประมาณ 800 บาท หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เพิ่มขึ้นเป็น เกวียนละ 1,500 บาท ใน พ.ศ. 2509 1,985 บาท ใน พ.ศ. 2520 และ 3,464 บาท ในปลายทศวรรษ 2520

ราคาข้าวเปลือกที่สูงขึ้นที่สูงขึ้นพร้อม ๆ กับการขยายตัวของพื้นที่เพาะปลูกที่เพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้ที่ดินในการทำนาเริ่มมีราคาสูงขึ้นในอดีตชาวนาเมืองพัทลุงสามารถจับจองที่ดินว่างเปล่าโดยไม่ต้องซื้อหา แต่เมื่อมีการปลูกข้าวเพื่อขายชาวนาต้องการที่ดินเพื่อปลูกข้าว เพิ่มปริมาณการผลิตของตน ทำให้ที่ดินมีราคาสูงขึ้นจากไร่ละ 10-16 บาท ใน

พ.ศ. 2470 เป็นไร่ละ 500 บาท ก่อน พ.ศ. 2500 จากนั้นราคาที่ดินได้
ขยับตัวสูงขึ้นเรื่อย ๆ เป็น ไร่ละ 5,000 บาท ใน พ.ศ. 2507 15,000
บาท ก่อน พ.ศ. 2525 และ 50,000 บาท ในช่วงปลายทศวรรษ 2520
ราคาที่ดินที่สูงขึ้น และการขยายพื้นที่เพาะปลูกอย่างรวดเร็ว
นอกจากทำให้ชาวนามีต้นทุนการผลิตสูงขึ้นแล้วชาวนายังไม่สามารถใช้
วิธีการผลิตแบบอดีตได้อีก เพราะแรงงานคนในครอบครัว ญาติมิตร และ
แรงงานสัตว์เลี้ยงไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอที่จะทำนาในพื้นที่ที่ขยายเพิ่มขึ้น
อย่างรวดเร็วได้ จึงจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนเทคโนโลยีการผลิต แต่เป็นการ
ปรับเปลี่ยนเปลี่ยนที่ไม่ระมัดระวังและรอบคอบอย่างเพียงพอ ทำให้เกิด
ผลเสียต่อระบบนิเวศน์และวิถีชีวิตของชาวนาอย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา

การปรับเปลี่ยนเทคโนโลยีการผลิต

การเร่งผลิตข้าวจำนวนมากเพื่อหวังผลกำไรเป็นตัวเงิน ทำให้
ทรัพยากรในท้องถิ่น เช่น แรงงานในครอบครัว แรงงานสัตว์ และปุ๋ย
ธรรมชาติมีไม่เพียงพอ ชาวนาหันไปพึ่งพิงทรัพยากรภายนอกมากขึ้น เพื่อ
ยกระดับการผลิตของตน เช่น รถไถเดินตาม (รถลูกหมา) ข้าวพันธุ์ใหม่
ที่ให้ผลผลิตสูง ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง ตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 2500
โดยต้องใช้เงินซื้อหาปัจจัยการผลิตเหล่านี้ ชาวนาจึงเริ่มมีต้นทุนการผลิต
สูงขึ้น เริ่มเสี่ยงต่อการขาดทุนเมื่อขายผลผลิตได้ราคาต่ำ อีกทั้งชาวนาใช้
ปัจจัยการผลิตเหล่านี้อย่างไม่ระมัดระวังและเกินพอดี ส่งผลกระทบต่อ
วิธีการผลิต วิถีชีวิตและความสมบูรณ์ของกลุ่มแม่ນ้ำอย่างกว้างขวาง ดังนี้

1. รถไลนา : ทำลายความสมบูรณ์ของหน้าดิน

รถไลนาเข้ามาในเมืองพัทลุง ประมาณปลายทศวรรษ 2490 ในระยะแรกเป็นรถแทรกเตอร์ 4 ล้อ โดยพ่อค้าชาวจีนในพื้นที่เป็นคนซื้อเข้ามารับจ้างไลนา อัตราค่าจ้างจะแตกต่างกันไปตามสภาพพื้นที่ ตั้งแต่ไร่ละ 15 บาท จนถึง 3 ไร่ 100 บาท รถแทรกเตอร์สามารถไลนาได้พื้นที่มากภายในเวลาอันรวดเร็ว คือ สามารถไลได้ 10 - 30 ไร่ ต่อวัน ขณะที่วัวควายไลได้เพียงครึ่งต่อหนึ่งนาย (ครึ่งวัน) ซึ่งเป็นสัดส่วนที่ต่างกันมาก ทำให้ชาวนาเริ่มหันมานิยมใช้รถไลนาเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เพราะประหยัดทั้งเวลาและแรงงาน

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากแทรกเตอร์มีขนาดใหญ่ เสียค่าใช้จ่ายในการบำรุงรักษาสูงและมีข้อจำกัดในการไถพื้นที่แคบ ๆ ดังนั้นประมาณกลางทศวรรษ 2500 พ่อค้าชาวจีนจึงได้นำรถไถเดินตามเข้ามารับจ้างไลนา ซึ่งชาวนาเมืองพัทลุงเรียกว่า “รถลูกหมา” ในระยะแรกจะใช้ทั้งรถแทรกเตอร์และรถเดินตาม โดยใช้รถแทรกเตอร์ในพื้นที่ขนาดใหญ่ และรถไถเดินตามใช้ในพื้นที่ขนาดเล็ก อัตราค่าจ้างของรถไถเดินตามจะถูกกว่ารถแทรกเตอร์เล็กน้อย คือประมาณไร่ละ 30 บาท ในขณะที่ค่าจ้างรถแทรกเตอร์ประมาณไร่ละ 35 บาท รถไถเดินตามท (รถลูกหมา) เป็นรถไถที่มีขนาดเล็กใช้งานสะดวก คล่องแคล่วเหมาะกับสภาพพื้นที่ของเมืองพัทลุงที่สำคัญคือราคาถูกประมาณเครื่องละ 4,000 บาท ใน พ.ศ. 2516 ชาวนาที่มีฐานะปานกลางสามารถซื้อรถไถเดินตามมาใช้งานได้ไม่ยากนัก

รถไถเดินตามสามารถไลได้ ประมาณวันละ 5-6ไร่ มีความสะดวก ไลง่าย ไลได้ดีทั้งในพื้นที่ขนาดเล็กหรือแคบ ๆ นอกจากนี้รถไถเดินตาม

ยังสามารถปรับใช้เป็นเครื่องมือเอนกประสงค์ได้อย่างดี คือ สามารถดัดแปลงเป็นเครื่องสูบน้ำ เครื่องนวดข้าว หรือเป็นรถลากจูงบรรทุกข้าวได้อย่างมีประสิทธิภาพ รถไถเดินตามจึงได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย และเริ่มเข้ามาแทนที่รถแทรกเตอร์และวัวควายอย่างรวดเร็ว ในช่วงประมาณปลายทศวรรษ 2520

ประสิทธิภาพของรถไถเดินสูงกว่าการใช้วัวควายไถนานมาก สามารถแก้ปัญหาขาดแคลนแรงงานของชาวนา ประหยัดเวลาและสามารถทำได้มากยิ่งขึ้น ผลผลิตข้าวเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดได้มากขึ้น บทบาทของวัวควายในไร่นาจึงเริ่มลดความสำคัญลง ชาวนาเริ่มขายวัวควายเพื่อนำเงินไปซื้อรถไถเดินตามและใช้จ่ายในชีวิตประจำวันมากขึ้น ทำให้วัตถุประสงค์ของการเลี้ยงวัวควายเปลี่ยนไป จากการเลี้ยงเพื่อไถนา เปลี่ยนเป็นการเลี้ยงเพื่อขายแทน ความรู้สึกผูกพันระหว่างคนกับสัตว์เริ่มจืดจางไปตามลำดับ กล่าวได้ว่ารถไถเดินตามมีส่วนสำคัญยิ่งที่ทำให้การใช้วัวควายไถนาหมดไปจากพื้นที่เมืองพัทลุงในเวลาต่อมา

การใช้รถไถช่วยในการไถนา ทำให้ชาวนาประหยัดเวลาและแรงงานของตนในการทำงานได้มาก ชาวนาไม่ต้องตื่นนอนตั้งแต่ย่ำรุ่งเพื่อจูงวัวควายไปกิน “สอ” (กินหญ้า) ไม่ต้องตรากตรำใช้แรงงานของตนและสัตว์เลี้ยงในการไถนาอย่างหนักในแต่ละฤดูการผลิตเหมือนเช่นในอดีตที่ผ่านมา แต่การใช้รถไถนาอย่างแพร่หลายจนกระทั่งเลิกใช้วัวควายไถนาไปในที่สุด เกิดผลเสียต่อการทำนอย่างน้อย 2 ประการ ประการแรก ทำให้ความสมบูรณ์ของดินในพื้นที่นาสูญเสียไป เพราะรถไถ ไถลึกลงไปดินประมาณ 50 เซนติเมตร ใช้วัวไถ ไถลึกลงไปดินประมาณ 15 เซนติเมตร พลิกเอาดินเลวข้างล่างขึ้นมาข้างบน ส่วนหน้าดินอุดมสมบูรณ์

ถูกลมกลับไปอยู่ชั้นล่าง ทำให้หน้าดินเสียความสมบูรณ์ไป ต้นข้าวไม่สามารถใช้อาหารจากความสมบูรณ์ที่อยู่ด้านล่างได้ เพราะต้นข้าวจะเจริญงอกงามในระดับความลึกของดินประมาณ 20-30 เซนติเมตร เท่านั้น นอกจากนี้การเลิกใช้วัชควายโดยสิ้นเชิงทำให้ความสมบูรณ์ของดินที่เกิดจากมูลวัชควายในไร่นาต้องสูญเสียไปเช่นกัน ประการที่สอง การใช้รถไถไถนา นอกจากทำให้ต้นทุนการผลิตเพิ่มสูงขึ้นแล้วยังทำให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันของคนในสังคม ความเอื้ออาทรต่อกัน เริ่มจืดจางลง โดยมีเงินตราและเครื่องจักรเข้ามาแทรกกระหว่างกลาง เพราะชาวนาเริ่มหันไปใช้เงินจ้างเครื่องจักรมาไถนาของตนแทนการขอความช่วยเหลือซึ่งกันและกันดังเช่นในอดีต เป็นสัญญาณบ่งชี้ชัดเจนว่า ชาวนาเริ่มสละการพึ่งพิงปัจจัยการผลิตภายในชุมชน เช่น แรงงานในครอบครัว ญาติมิตร และสัตว์เลี้ยง ซึ่งตนสามารถควบคุมได้ และหันไปพึ่งพิงปัจจัยภายนอกชุมชน ซึ่งนอกจากต้องเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นแล้วยังเสี่ยงต่อการขาดทุนเมื่อขายผลผลิตได้ราคาต่ำอีกด้วย

2. ข้าวพันธุ์ใหม่ : การเริ่มต้นใช้ ำเคียว ำเก็บเกี่ยวข้าว

ชาวนาเมืองพัทลุงทำนาโดยใช้ข้าวพันธุ์พื้นเมืองหลากหลายสายพันธุ์ ทั้งพันธุ์ข้าวหนัก ข้าวกลางปี และข้าวเบา ใช้ข้าวแต่ละประเภทเหมาะสมกับสภาพพื้นที่และปริมาณน้ำฝนในแต่ละฤดูการผลิต เช่นถ้าเป็นนาลุ่มน้ำลึกชาวนาจะใช้พันธุ์ข้าวหนัก ซึ่งต้องการน้ำหล่อเลี้ยงต้นข้าวเป็นระยะเวลานานจึงจะเก็บเกี่ยวได้ ถ้าเป็นนาดอนก็จะใช้พันธุ์ข้าวกลางปีและข้าวเบาตามความเหมาะสม ข้าวพื้นเมืองมีคุณสมบัติพิเศษคือ ทนน้ำ ด้านทานโรค และแมลงต่าง ๆ ได้ดี ให้ผลผลิตประมาณ 213 กิโลกรัมต่อไร่ ใน

พ.ศ. 2499 ซึ่งเพียงพอสำหรับการบริโภคภายในครอบครัว และมีส่วนเหลือเพื่อขายนำเงินมาใช้จ่ายในครอบครัวตามความจำเป็น

เมื่อชาวนาผลิตข้าวเพิ่มมากขึ้น และราคาข้าวขยับตัวสูงขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้รัฐบาลเริ่มให้ความสนใจการทำนาของเมืองพัทลุง ต้องกรายยกระดับประสิทธิภาพของการผลิตข้าวให้สูงขึ้น โดยจัดตั้งศูนย์วิจัยข้าวขึ้นที่เมืองพัทลุง ใน พ.ศ. 2494 มีวัตถุประสงค์เพื่อคัดเลือกและพัฒนาสายพันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตสูงเหมาะกับสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น ต่อมาปลายปี พ.ศ. 2505 ศูนย์วิจัยข้าวแนะนำให้ชาวนาใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ที่ให้ผลผลิตสูง การใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อวิธีการผลิตข้าวของชาวนากลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาอย่างมากมาย โดยเฉพาะการเก็บเกี่ยวข้าว ชาวนาต้องเริ่มใช้เคียวเก็บเกี่ยวข้าวแทน “กะ” เพราะข้าวพันธุ์ใหม่ต้นเตี้ยไม่เหมาะกับการใช้ “กะ” เก็บเกี่ยวข้าว

พันธุ์ข้าวส่งเสริมของศูนย์วิจัยข้าว ส่วนใหญ่เป็นพันธุ์ข้าวเบา ต้นเตี้ย โดยเฉพาะพันธุ์ กข. สูงประมาณ 50 เซนติเมตร ให้ผลผลิตสูงกว่า 300 กิโลกรัมต่อไร่ ในขณะที่ข้าวพันธุ์พื้นเมืองให้ผลผลิตเพียง 213 กิโลกรัมต่อไร่เท่านั้น ระยะเวลาในการเพาะปลูกสั้นเพียง 3 - 4 เดือนก็เก็บเกี่ยวได้ ฉะนั้นการใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ของศูนย์วิจัยข้าวจะช่วยให้ ชาวนาสามารถทำนาได้ปีละ 2 ครั้งในเขตที่มีการชลประทาน ส่วนใหญ่จะทำข้าวนาปรัง (ทำนานอกฤดูการผลิต) เพราะข้าวพันธุ์ใหม่ต้นเตี้ยปลูกในฤดูฝนไม่ได้ ข้าวหนักน้ำไม่ทันน้ำจะท่วมจนต้นข้าวตาย การทำนาปรังได้ผลดีให้ผลผลิตสูง ทำให้การทำข้าวนาปรังขยายตัวอย่างรวดเร็ว ก่อนจะเริ่มลดปริมาณลงตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2530 เป็นต้นไป เพราะการทำนาขาดทุน และชาวนาส่วนหนึ่งเริ่มทำนากุ้งหรือขายที่นาให้นายทุนทำนากุ้ง

3. ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง : ตัวทำลายระบบนิเวศน์ของเมืองพัทลุง

พันธุ์ข้าวใหม่ของศูนย์วิจัยข้าว ถึงแม้จะให้ผลผลิตสูง แต่มีความต้านทานโรคต่ำ โรคแมลงรบกวนมาก ชาวนาจำเป็นต้องใช้สารเคมีและยาฆ่าแมลงในฤดูเพาะปลูก ทำให้ระบบนิเวศน์ในไร่นาเริ่มเปลี่ยนไป จุลินทรีย์ในดินถูกสารเคมีและยาฆ่าแมลงทำลาย ดินขาดสภาพความสมบูรณ์ นอกจากนี้การใช้ปุ๋ยเคมี เพื่อเพิ่มผลผลิตข้าวให้อยู่ในระดับเท่าเดิมหรือสูงกว่า ก็ต้องเพิ่มปริมาณมากขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อใช้ไปนาน ๆ จะทำให้ดินจับตัวแน่น ความสมดุลในดินสูญเสียไป ดินเสื่อมสภาพเร็วขึ้น การทำนาเพื่อให้ได้ผลผลิตสูง โดยไม่ใช้ปุ๋ยเคมีเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยาก เพราะข้าวจะไม่ออกงาม

กล่าวได้ว่า การใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ การใช้ปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลงส่งผลกระทบต่อวิธีการผลิตและวิถีชีวิตของชาวนาอย่างน้อย 2 ประการ ประการแรก ระบบนิเวศน์ของกลุ่มน้ำทะเลสาบสูญเสียไป ส่งผลกระทบต่อความสมบูรณ์ของท้องถิ่น เพราะด้านหนึ่ง ทั้งสัตว์บก สัตว์น้ำ และสัตว์ป่า ลดปริมาณลงอย่างรวดเร็วจากพิษภัยของยาฆ่าแมลงและปุ๋ยเคมีที่ชาวนาใช้ในการบำรุงต้นข้าวและปราบศัตรูพืชอย่างไม่ระมัดระวัง อีกด้านหนึ่งสภาพของดินเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว ชาวนาต้องใช้ปุ๋ยเคมีเพิ่มขึ้น เพื่อรักษาระดับการผลิตในไร่นาไว้ไม่ให้ตกต่ำลงไป หมายถึงว่าชาวนาจะต้องใช้เงินมากขึ้นในการซื้อหาปัจจัยการผลิตและอาหารมากขึ้น เนื่องจากทรัพยากรเหล่านี้ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็วจำเป็นต้องใช้เงินซื้อหาจากนอกท้องที่ของตน ประการที่สอง การใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ยังกระทบต่อวัฒนธรรมการเก็บเกี่ยวข้าวแบบดั้งเดิมอีกด้วย คือ พันธุ์ข้าวส่งเสริมต้น

แต่ไม่เหมาะที่จะเก็บกับ “กะ” ซึ่งนอกจากจะยุ่งยากในการนวดเพราะซังข้าวยาวนานดลามากแล้ว การเก็บข้าวในเรือนข้าวเช่นในอดีตก็มีปัญหาด้วยเพราะการใช้เคียวเก็บข้าวต้องนวดแล้วใส่กระสอบจึงจะนำไปเก็บหรือขายต่อ ซึ่งไม่สามารถเก็บไว้เป็น “เลียง” เป็น “ลอม” เช่นในอดีตได้ เริ่มส่งผลกระทบต่อการทำพิธีเช่นสรวงแม่โพสพอีกด้วย ความรู้สึกต่อแม่โพสพเริ่มสั่นคลอน เมื่อเงินตราในระบบทุนนิยมเข้ามามีบทบาทในชีวิตชาวนามากขึ้น ต้นทุนการผลิตก็สูงขึ้น ค่าใช้จ่ายในการซื้อข้าวปลาอาหารเริ่มสูงขึ้นเพราะความสมบูรณ์ของทรัพยากรในกลุ่มน้ำลดลงไป ตลอดจนค่าใช้จ่ายในการแสวงหา “วัตถุ” ตามแบบฉบับวัฒนธรรมเมืองทำให้ชาวนาต้องเร่งรีบทำนา เก็บเกี่ยวและขายข้าว ตั้งแต่ข้าวอยู่ในไร่นา ซึ่งเห็นได้ชัดเจนเมื่อมีรถ “เกี่ยวข้าว” เข้ามาทำหน้าที่แทนแรงงานคน ตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2530 การทำ “ขวัญข้าว” ซึ่งเป็นสิ่งมีค่าของชาวนาเริ่มเสื่อมคลายลงตั้งแต่เมื่อเปลี่ยนวิธีเก็บข้าวด้วย าคียวว่า ความเชื่อเรื่องแม่โพสพ เริ่มหมดความสำคัญและหมดไปพร้อม ๆ กับการเข้ามาของ “รถเกี่ยวข้าว”

การขายข้าวขาดทุน : หนุ่มสาวทิ้งไร่นาเพราะภาระหนี้สิน

ชาวนาเริ่มขายข้าวขาดทุน ตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา และขาดทุนอย่างมากประมาณต้นทศวรรษ 2530 ด้านหนึ่งเกิดจากฝนตกหนักจนน้ำท่วมไร่นาลึกลับทำให้หน้าลุ่มหลายครั้งติดต่อกัน ตั้งแต่ พ.ศ. 2518, พ.ศ. 2524 และ พ.ศ. 2531 ส่งผลให้ชาวนาขาดเงินทุนในการผลิตซ้ำทำให้เกิดภาระหนี้สินที่ต้องไปยืมนายทุนมาผลิตข้าวของตน อีกด้านหนึ่งเกิดจากการที่ชาวนาเพิ่มต้นทุนการผลิตของตนสูงขึ้น ไม่ว่าจะเป็นค่าจ้าง

รถไถ ค่าพันธุ์ข้าวใหม่ที่ต้องซื้อ ค่าปุ๋ยและยาฆ่าแมลงซึ่งต้องเริ่มใช้ในปริมาณที่มากขึ้น เนื่องจากระบบนิเวศน์เริ่มสูญเสียไป แมลงที่ทำลายกันเองตามธรรมชาติเริ่มสูญหายไปจากไร่นา ส่วนแมลงที่เป็นศัตรูพืชสามารถพัฒนาสายพันธุ์ของตัวเองจนสามารถต้านทานยาฆ่าแมลงได้ในระดับหนึ่ง ชาวนาต้องเพิ่มขนาดของตัวยามากขึ้นจึงจะสามารถกำจัดได้ ค่าใช้จ่ายที่เพิ่มมากขึ้นทำให้ชาวนาเริ่มขายข้าวขาดทุนเพราะขายข้าวได้ราคาต่ำกว่าต้นทุนการผลิต ซึ่งปรากฏหลักฐานชัดเจนในรายงานของเกษตรจังหวัดพัทลุงว่าในฤดูกาลเพาะปลูก พ.ศ. 2532-2533 ชาวนาเมืองพัทลุงมีต้นทุนการผลิตประมาณ 3,645 บาทต่อเกวียน แต่ชาวนาขายข้าวเปลือก 25 เปอร์เซ็นต์ ภายหลังฤดูกาลผลิตได้เพียงเกวียนละ 3,575 บาท เพราะฉะนั้น เมื่อชาวนาขายข้าวเปลือกจะขาดทุนทันทีเกวียนละ 70 บาท ซึ่งจะเกิดขึ้นบ่อยครั้ง ทั้งจากการกดราคาของพ่อค้า และเกิดจากภัยธรรมชาติ ส่งผลให้ชาวนามีภาระหนี้สินเพิ่มพูนขึ้นเรื่อย ๆ

ภาระหนี้สินที่เกิดจากการทำนาทำให้ชาวนาบางส่วนเริ่มทิ้งนาให้ร้าง ในขณะที่หนุ่มสาวเริ่มออกจากพื้นที่เพื่อหางานทำผู้มีการศึกษาไปรับราชการหรือเป็นลูกจ้างบริษัทเอกชน ส่วนผู้ที่ด้อยโอกาสไม่ได้รับการศึกษาต่อก็ไปทำงานรับจ้างในเมือง ผู้ที่ยังอยู่ในพื้นที่บางส่วนเปลี่ยนอาชีพโดยใช้พื้นที่นาข้าวปรับพื้นที่ให้สูงขึ้นเพื่อปลูกพืชชนิดอื่น เช่น ยางพารา มะม่วง เป็นต้น ส่วนชาวนาที่ยังทำนาต่อไปก็ลดพื้นที่เพาะปลูกลง หลายรายปลูกเพียงเพื่อบริโภคเพราะไม่รู้จะทำอะไรให้ได้ผลดีกว่านี้ ชาวนาต่างพากันยอมรับว่ายิ่งทำมากยิ่งยากจนมาก หนี้สินเพิ่มพูนขึ้น ส่วนที่ปลูกเพื่อขายจะกระจุกตัวเฉพาะในเขตชลประทาน ซึ่งชาวนาสามารถปลูกข้าวได้ปีละ 2 ครั้ง ซึ่งมีมานานักเมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่ปลูกข้าวในอดีต

การทิ้งไร่นาของหนุ่มสาวเป็นปัญหาสำคัญของการผลิตข้าวของเมือง พัทลุงในอนาคต เพราะชวานาที่ทำนาในพื้นที่ ซึ่งส่วนใหญ่มีอายุมากทั้งสิ้น ถ้าหมดชวานารุ่นนี้จะมีใครทำนาต่อไป แม้ปลูกเพียงเพื่อบริโภคก็ตาม การกระตุ้นให้หนุ่มสาวกลับคืนไร่นาจึงเป็นประเด็นสำคัญที่จะต้องรีบแก้ไขโดยเร่งด่วนที่สุด

สรุปได้ว่า หลังจากชวานาผลิตข้าวเพื่อขาย โดยการพัฒนาเทคโนโลยี การผลิตอย่างไม่ระมัดระวัง ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น วัฒนธรรมแห่ง ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันค่อย ๆ จืดจางไป ในขณะที่ระบบนิเวศน์ ถูกทำลายจนชวานาไม่สามารถใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นเลี้ยงชีพได้เช่นอดีต ดังนั้นเมื่อชายข้าวขาดทุน ตลอดจนประสบภัยธรรมชาติ และการบริโภค แบบวัฒนธรรมเมือง ทำให้ชวานามีหนี้สินเพิ่มพูนขึ้นเรื่อย ๆ จนอาชีพ ทำนาไม่สามารถเลี้ยงชีพตนเองและครอบครัวให้ปกติสุขได้ ส่งผลให้ หนุ่มสาวเลิกประกอบอาชีพการทำนาและออกนอกพื้นที่เพื่อไปทำงานใน โรงงานอุตสาหกรรมในตัวเมือง ซึ่งนอกจากจะเหนื่อยยากแล้ว รายได้ก็มี ไม่มากนัก ในขณะที่รายจ่ายค่อนข้างสูง ทั้งค่าที่พัก ค่ารถและค่าใช้จ่าย ในชีวิตประจำวัน วิถีชีวิตของหนุ่มสาวที่ไปทำงานในตัวเมืองจึงไม่ดีนัก

หนุ่มสาวเป็นกำลังหลักและสำคัญในการทำนาตั้งแต่อดีตทำอะไร จึงจะให้เขาเหล่านั้นกลับสู่ผืนนา แม้จะเป็นปัญหาสำคัญและยากลำบากใน การแก้ไข แต่ผู้เขียนคิดว่าน่าจะมีหนทางแก้ไข โดยผู้เกี่ยวข้องทั้งชวานา รัฐควรดำเนินการดังนี้

1. ชวานาต้องเปลี่ยนเป้าหมายการผลิต จากการผลิตเพื่อขาย เป็น การผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลักสำคัญ ผลผลิตที่เหลือจากการบริโภคจึงนำ ไปขาย เพื่อให้มีเงินใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน โดยยึดถือตามแนวพระราช

คำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบัน ที่ทรงมีพระราชประสงค์ให้พสกนิกรดำเนินชีวิตตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อให้ทุกคนอยู่เย็นเป็นสุขตามอัตภาพของแต่ละคน

2. ชาวนาต้องปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต จากการทำพึ่งพิงทรัพยากรนอกท้องถิ่นอย่างเต็มที่ เช่น ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง เป็นต้น โดยหันกลับมาพึ่งพิงทรัพยากรในท้องถิ่นทั้งปุ๋ยอินทรีย์ กำจัดแมลงโดยวิธีการธรรมชาติ เช่น ใช้สัตว์บางชนิดฆ่าแมลงศัตรูพืช ใช้พืชธรรมชาติฆ่าแมลง เป็นต้น ในขณะที่เดียวกันควรหันกลับมาใช้แรงงานของครอบครัว เพื่อนบ้านญาติมิตร ให้มากขึ้น ซึ่งนอกจากจะเป็นการลดต้นทุนการผลิตแล้ว ยังช่วยให้ความรักสามัคคีดังเช่นในอดีต ค่อย ๆ กลับคืนมา

3. สังคมในระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ชาวนาต้องปรับตัวให้สามารถดำรงอยู่ในระบบนี้ให้ได้อย่างมีความสุข และมีศักดิ์ศรีไม่ต้องกุกกึ่งยืมเงินไม่ให้พ่อค้าเอาไรต์เอาเปรียบทั้งด้านปัจจัยการผลิต และการขายผลผลิตของตน โดยการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม เพื่อให้ความช่วยเหลือกันทั้งด้านการซื้อหาปัจจัยการผลิต และการขายผลผลิต ซึ่งทำได้หลายรูปแบบ เช่น แบบธุรกิจชุมชน เป็นต้น โดยรัฐต้องให้ความช่วยเหลือแนะนำทั้งด้านวิชาการและเงินทุนตามสมควร วิธีการเช่นนี้จะช่วยให้ชุมชนสามารถช่วยตนเองได้ อยู่อย่างพอมีพอกินตามอัตภาพของแต่ละบุคคล

ที่สำคัญที่สุด ชาวนาต้องปรับเปลี่ยนค่านิยมและวิธีคิดใหม่ ต้องอยู่อย่างพอเพียง ประหยัด และอย่าคิดถึงกำไรขาดทุนในรูปของเม็ดเงินเพียงอย่างเดียว ให้คิดถึง “น้ำใจ” ของการอยู่ร่วมกันด้วยความรัก ความเอื้ออาทรต่อกัน ช่วยเหลือกัน ร่วมปกป้องทรัพยากรสืบซึ่งกันและกันดังเช่นอดีต โดยโยงยึดผู้คนเข้าด้วยกันด้วยสายใยวัฒนธรรม และความเชื่อร่วมกัน

ซึ่งจะช่วยให้ชุมชนเข้มแข็ง พึ่งพาตนเองได้ ลังคมในท้องถิ่นจะกลายเป็นสังคมที่น่าอยู่ หมู่สาวที่ละทิ้งไร่นาอาจจะคืนสู่ผืนนาอีกครั้งหนึ่ง เพื่อสืบทอดอาชีพที่อยู่คู่กับเมืองพัทลุงมาเป็นเวลานานก็ได้

บรรณานุกรม

- ครุสภา. พระราชหัตถเลขา เรื่อง เสด็จประพาสแหลมมลายูของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : ศึกษากันท์พณิชย, 2506.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2533.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ พูนศักดิ์ ชานิกรประดิษฐ์. เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2540.
- บันทึกการเดินทางตรวจราชการในภาคใต้ ของ ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี ม.ค.-ก.พ. 2506. พระนคร : สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2506.
- สงบ ส่งเมือง. “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจพัทลุง”, รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง. พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง, 2531.
- สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. “ตำนาน”, สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ 4 (2529) : 1547-1553.
- _____. “ภูมิปัญญาชาวบ้านภาคใต้”, ใน สุธิวงศ์ : ที่ระลึกเกษียณอายุราชการ 2539. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา, 2539.
- อาทิตย์ สุภาไชยกิจ และคนอื่น ๆ. รายงานกิจการจังหวัดพัทลุง พ.ศ. 2505. พัทลุง : พัทลุง, 2506.